

Göksu Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a: Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)* (trc. İsmail Kaplan), İstanbul 2002; Yücel Hacaloğlu, *Ölümünün 50. Yılında Prof. Dr. Hüseyin Namık Orkun*, Ankara 2006; Sabriye Gülay Çimen, *Hüseyin Namık Orkun'un Hayatı ve Eserleri*, Ankara 2011; Nejedet Sançar, "Hüseyin Namık Orkun'un Kitapları, Makaleleri ve Hakkında Yazılanlar", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, V/1-2, Ankara 1957, s. 83-118.

SABRİYE GÜLAY ÇİMEN

OSMAN BATUR

(1899-1951)

Doğu Türkistan

bağımsızlık mücadelesi liderlerinden.

Altay'ın Köktogay bölgesi Öndirkara mevkiinde doğdu. Kazaklar'ın Orta Cüz-Kerey-Abak Kerey-Cantekey-Molki-Aytuvgan boyuna mensuptur. Babası İslâm Bey, annesi Ayça (Kayşa) Hanım'dır. Çocukluk yıllarında dinî dersler aldı. Gençliğinde gerilla savaşını Böke Batur'dan öğrendi. 12 Şubat 1940'ta Sarıtoğay'da Akıt Hacı Camii'ne yapılan saldırılar üzerine İris ve Esim Han liderliğinde Çinliler'e karşı başlatılan protestolara katıldı. Çinli yetkililer İslâm Bey'den silâhların toplanıp teslim edilmesini isteyince Osman Batur babasının ısrarına rağmen silâhını teslim etmedi ve "Bugün silâh veren yarın canını da verir, istiyorlarsa gelip alsınlar" dedi.

Osman Batur'un dağa çıkması Çinliler'in vereceği karşılık yüzünden ilk başlarda halkın tepkisine yol açtı. Fakat yaşanan olaylar onu halk arasında destanlaştırdı. Şerdiman, Nimetullah ve Nabi adlı çocukları da 1941'den itibaren istiklâl mücadelesine katıldı. Urumçi idaresinin 5 Temmuz 1940'ta Altay'da Ruslar'a maden arama izni vermesi isyan ateşini alevlendirdi. 10 Mayıs 1941'de Osman Batur'un emriyle Altay'da görevli birçok Rus kurşuna dizildi. Ekim 1941'den itibaren millî ayaklanmanın liderliğini kendisi üstlendi. Çinliler ve Ruslar bu isyanı bastırmak için bütün güçlerini seferber ettilerse de bir sonuca varamadılar. 1942'de Moğolistan ve Sovyetler Birliği'nden yardım alan Osman Batur, Mart 1942'den Nisan 1943'e kadar hükümet askerlerine baskın yaparak düşmana büyük zayıf verdi. Bunun üzerine ikinci hanımı, üç oğlu ve beş kızı hapse atıldı. Tek erkek kardeşi Delilhan İslâmoğlu da 1942'de katledilmişti. 1943 yılı baharından itibaren Rusya, ihtilâlcileri desteklemeye karar verdi. Mayıs 1943'ten itibaren Osman Batur'a faaliyetlerini genişletmesi için cesaret verdi. O da hazırandan sonra birçok zafer kazandı. Bu sa-

Osman Batur

vaşlar Mart 1944'e kadar devam etti. Hür Altay / Erikti Altay teşkilâtı vanı 22 Haziran 1943'te Bulgun'da yaptığı bir törenle Osman'a "Han" rütbesi ve kahramanlıklarından dolayı "Batur" unvanı verdi. Ardından daha güçlü bir şekilde Urumçi ile mücadeleye devam etti. Moğolistan Devlet Başkanı Çoybolsan'a heyetler gönderip silâh alımı konusunda anlaşmaya vardı. Çatışmalar Aralık 1943'te şiddetlenince yapılan toplantıda Osman Batur başkumandan seçildi.

Ocak 1944'ten itibaren Moğolistan'ın yaptığı yardımlar Osman Batur'un Çin birliklerine karşı başarısında etkili oldu. Çoybolsan, şubat ayında Alatoöbe (Alatepe) mezrasında ilk defa Osman Batur ile buluştu. 16 Mart'ta Kazaklar'ın efsanevî lideri Canbeg'in sancağı çıkarılarak tören yapıldı. Çin birliklerinin boşalttığı yerler Osman Batur'un kontrolüne geçti. 9 Nisan'da Bulgun'da Osman Batur, Çoybolsan ve Rus asıllı kumandan Macik bir görüşme yaptı, 16 Nisan'da düzenlenen toplantıda bağımsızlık elde edilinceye kadar mücadeleye devam edileceği açıklandı. Haziran ayında savaş Altay'da diğer bölgelerine de yayıldı. Bu gelişmeler üzerine Urumçi idaresi Altay'a kesin taarruz yapmayı kararlaştırdı. İki taraf arasında muhtemelen temmuz ayında vuku bulan savaşlar on beş gün kadar sürdü ve Çin askerî birlikleri geri çekilmek zorunda kaldı. Osman Batur'un Altay'daki başarıları Doğu Türkistan'ın diğer bölgelerinde de etkisini gösterince İli'de (Kulca) Ali Han Töre liderliğinde büyük bir ayaklanma başladı. Bu hareketin başarıya ulaşmasıyla Kulca (Gulca) Doğu Türkistan Cumhuriyeti kuruldu ve Ali Han cumhurbaşkanlığına getirildi. Bu devleti ilk tanıyan Osman Batur oldu. Daha sonra Üç Vilâyet İnkılâbı diye bilinen İli ihtilâli, Doğu Türkistan tarihinde benzeri olmayan bir olay diye nitelendirilir. Osman Batur 7 Ekim 1944'te Kulca idare-

si tarafından Altay valiliğine tayin edildi. Bunun üzerine Çinliler, Osman Batur'un on sekiz yaşındaki kızı Kabiya ile on dört yaşındaki oğlu Baydolla'yı anneleri Mamey'in gözü önünde hunharca katlettiler. On bir yaşındaki oğlu Kariy ve dokuz yaşındaki kızı Sapiyan'ı da 20 m. derinliğindeki bir kuyuya attılar. Evlâtlarına yapılan bu muamele karşısında Mamey intihara teşebbüs etti.

Osman Batur 1945'te Uluttu Korgav Uyumu'nu (Ulus koruma teşkilâtı) kurdu. 6 Eylül'de yapılan bir törenle Altay halkının savaşı kazandığı ilân edildi. Moğolistan ve Sarsümbe'deki Rus konsolosu, Osman Batur'u tanıdıklarını bildirdi. Doğu Türkistan Millî Ordusu'nun Manas'a gelmesi üzerine Çin askerleri ateşkes ilân edince İli liderleri elçilerini Urumçi'ye gönderdi. Barış görüşmeleri 14 Eylül'de başladı. Müzakereler neticesinde Çin ve Kulca hükümetleri arasında anlaşma imzalandı (2 Ocak 1946). 1946'da Ali Han Töre'nin ortadan kaybolması üzerine karışıklıklar alevlendi. Osman Batur, Kulca yönetiminden yüz çevirdi. Hükümete karşı olan güvensizliği yüzünden bütün görevlerinden alınca Kulca ile irtibatını kesti. Eylülde Tayankol'a yerleşti. Bir taraftan Kulca yönetimine karşı direnişe geçerken diğer taraftan Urumçi idaresiyle gizli görüşmeler yaptı.

Ülkede Sovyet tesirinin artması üzerine merkezî hükümet, 19 Mayıs 1947 tarihinde Xin-jiag eyalet hükümeti başkanlığına Mesut Sabri Baykozi'yi getirdi. Haziran 1948'de Baykozi, Osman Batur'u Urumçi'ye davet etti ve tekrar Altay valiliğine atadı. 10 Haziran'da Urumçi'ye giden Osman Batur halk tarafından sevgiyle karşılandı. Ertesi yıl Doğu Türkistan, Komünist Çin işgaline uğrayınca Osman Batur, Milleti Yükseltme Cemiyeti'ni kurdu. Gelişmelerden rahatsız olan Doğu Türkistan'daki müslüman Türk liderleri düzenledikleri bir toplantıda dış ülkelere göç etmeye karar verdiler. Canımhan Hacı 11 Eylül'de Urumçi'yi terkederek Osman Batur'la buluştu. Kazak halkı eylül ayından itibaren silâhlı mukavemete devam etti. 17 Eylül'de Osman Batur valilik görevinden alındı ve yakalanması için üzerine birlikler sevk edildi. O da komünist birliklerine karşı altı ay kadar gerilla savaşını devam ettirdi. 26 Eylül 1949'da genel vali Burhan Şehidî ve kumandan Tao ülkenin savaşız Komünist Çin'e teslim edildiğini ilân etti. Çin karşısında tutunamayacağını anlayan Osman Batur yanında kalan az sayıda adamıyla birlikte 28 Ağustos 1950'de Makay'a çekildi.

Komünist birlikleri Osman Batur'un yakalanması için 8. Kızılalay'ı görevlendirdi. Dunkuang'daki 8. Kızılalay 10 Şubat 1951'de Kayız'a hareket etti. Osman Batur son savaşını yaptığı Kayız'da 17-18 Şubat gecesi Çin Kurtuluş Ordusu'na esir düştü. 21 Şubat'ta Dunkuang'a, oradan 16 Mart'ta Urumçi'ye götürüldü. Ağır işkencelerden sonra idama mahkûm edildi. İdam kararı infaz edilmeden önce Urumçi sokaklarında dolaştırıldı. Kızı Azapay'ın da esir olarak çalıştırıldığı bir elbise imalâthanesine götürüldü. 29 Nisan'da kurşuna dizildi. Halkını özgürlüğe kavuşturmak için mücadele veren Osman Batur'un birçok yönüyle Şeyh Şâmil'e benzediği söylenebilir. Doğu Türkistan'ın hürriyet ve istiklâl mücadelesinde Osman Batur'un seçkin bir yeri vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

G. Lias, *Kazak Exodus*, London 1956, tür.yer.; a.m.f., *Göç* (trc. Mehmet Çağrı), İstanbul 1973, s. 14-15, 32-48; A. D. Barnett, *China on the Eve of Communist Takeover*, London 1963, s. 264-265, 268, 275-276; H. L. Boorman – R. C. Howard, *Biographical Dictionary of Republican China*, New York 1967, III, 46-47; *Türkistan Şehitleri*, İstanbul 1969, s. 42, 44; Hızır Bek Gayretullah, *Altaylarda Kanlı Günler*, İstanbul 1977, tür.yer.; Halife Altay, *Anayurt'tan Anadolu'ya*, Ankara 1981, s. 265, 409-410, 414, 421-423; İsa Yusuf Alptekin, *Doğu Türkistan Dâvası*, İstanbul 1981, s. 175, 182-183, 262, 265, 290-291; a.m.f., *Esir Doğu Türkistan İçin-II, İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları (1901-1949)* (haz. Ömer Kul), Ankara 2009, s. 20, 217, 244, 514 vd., 539; A. D. W. Forbes, *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri* (trc. Enver Can), İstanbul 1991, s. 308-309, 312, 331, 388-389, 393, 470-471; *A History of Migration of Xin-jiang Kazak People*, Urumçi 1993, s. 99-102, 111; Baymırza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi*, Ankara 1995, s. 325-331; *The Kazaks of China: Essays on an Ethnic Minority* (ed. L. Benson – I. Svanberg), Uppsala 1998, s. 146-147, 150, 153, 157, 161, 164, 167, 169, 174, 181; Dosan Baymolda, "Moğol Kaynaklarında Osman Batur" (trc. Hızır Bek Gayretullah – M. Ali Engin), *Şehadetinin 52. Yılında Altay Kartalı Osman Batur* (haz. Hızır Bek Gayretullah), İstanbul 2003, s. 8-9; Tursinkan Zakenuli, "Çin Kaynaklarında Osman Batur ve Doğu Türkistan Cumhuriyeti" (trc. Meryem Kırımlı), a.e., s. 44-50, 52-59; V. İ. Petrov, *Myatejnoe serdise Azii, sintszjan kratkaja istoriya narodnih duijeniy i vospominaniya*, Moskova 2003, s. 477, 488 vd., 494, 496; Christian Tyler, *Wild West China, The Taming of Jinjiang* John Murray, London 2003, s. 121 vd.; Li Sheng, *Çin'in Xin-jiang Bölgesi Geçmiş ve Şimdiki Durumu* (trc. Xu Xinyue), Urumçi 2006, s. 166, 177 vd., 218; Gülçin Çandarlıoğlu, *Özgürlük Yolu: Nurgocay Batur'un Anılarıyla Osman Batur*, İstanbul 2006, tür.yer.; Abdülvahap Kara, *Azattıktın Öşpes Ruwhi, Nurgocay Batur'dın Estelikleri Ca ne Ospan Battır*, Almatı 2008, s. 5, 101-102, not 61-62; Polat Kadiri, *(Ülke Tarihi) Baturlar: Doğu Türkistan Millî Mücadele Tarihi (1930-1949)* (haz. Ömer Kul), Ankara 2009, s. 11, 56, 114-115, 121-122, 155-156, 192; Ömer Kul, *Os-*

man Batur ve Doğu Türkistan Millî Mücadelesi: 1941-1951 (doktora tezi 2009), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; a.m.f., *On Yıla Siğan Efsanevi Ömür: Osman Batur Han*, İstanbul 2010.

ÖMER KUL

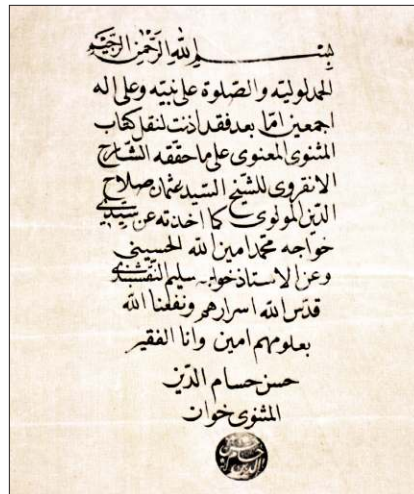
OSMAN SELÂHADDİN DEDE

(1820-1887)

Mevlevî şeyhi, mesnevîhan.

Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Abdülbâki Nâsır Dede'nin oğludur. Mevlevîhânenin bitişindeki evlerinde doğdu. Babasının vefatının (1821) ardından amcası Abdürrahim Künhî Dede postnişin olunca annesi, ağabeyi Recep Hüseyin Hüsnü Dede ve bazı dergâh mensuplarıyla birlikte Beşiktaş'ta kiralanan bir eve taşındı. İki yıl kadar Beşiktaş Mevlevîhânesi'nde Abdülkadir Dede'nin terbiyesi altında bulundu ve sıbyan mektebine devam etti. Abdürrahim Künhî Dede'nin vefatı ile Yenikapı Mevlevîhânesi'nin şeyhlik makamı, 3 Ekim 1831 tarihinde Konya Mevlevî Âsitânesi şeyhi Mehmed Said Hemdem Çelebi tarafından Osman Selâhaddin Dede'ye tevcih edildi, ancak yaşı küçük olduğundan dergâhın yönetimi vekâleten Mehmed Sâdik Dede'ye verildi. Abdülkadir Dede ile Mehmed Sâdik Dede'nin terbiyesi altında yetişen Osman Selâhaddin Dede, aralarında Kürt Hâfız Abdurrahman Efendi, Hoca Mahmud Efendi, Kaldırımizâde Şehri Ahmed Efendi, Tunuslu Mustafa Efendi, mesnevîhan Hoca Hüsâmeddin Efendi ve Evliyâ Hoca diye bilinen Abdürrahim

Osman Selâhaddin Dede'nin Hoca Hüsâmeddin Efendi'den aldığı *Meşnevî* okutma icâzetnâmesi (Baki Baykara Arşivi)

Efendi'nin de bulunduğu âlim ve şeyhlerden ders gördü. 1858'de bu hocalardan icâzet aldı. Bir yandan da Hoca Hüsâmeddin Efendi'nin Eyüp Hatuniye Dergâhı'nda verdiği *Meşnevî* derslerine katıldı. Hüsâmeddin Efendi tarafından her zaman saygıyla karşılanan Osman Selâhaddin Dede, Hatuniye Dergâhı'nda düzenlenen bir törenle mesnevîhanlık icâzeti aldı. Hoca Hüsâmeddin Efendi'nin 1864'te vefatından sonra Yenikapı Mevlevîhânesi'nde *Meşnevî* dersleri vermeye başladı. Uzun yıllar devam ettirdiği bu derslerden dolayı Mesnevîhan Osman Selâhaddin Dede olarak anıldı. Attar Hacı Tâhir Efendi'nin kızı Münire Hanım ile evlenen Osman Selâhaddin Dede'nin Mehmed Celâleddin, Mehmed Kemâleddin ve Fatma Âliye adlı üç çocuğu oldu. Mehmed Celâleddin babasının vefatının ardından dergâhın şeyhliğine tayin edildi. Mehmed Kemâleddin ağabeyi tarafından dergâhın sertabbahlığına getirildi. Fatma Âliye Hanım da Bahariye Mevlevîhânesi şeyhi Hüseyin Fahreddin Dede ile evlendirildi.

II. Mahmud devrinde mensupları ve şöreti artmaya başlayan Osman Selâhaddin Dede'nin Tanzimat dönemi siyasî kadrolarıyla yakın ilişki kurması, üzerinde durulması gereken önemli bir özelliğidir. Yenikapı Mevlevîhânesi, Osman Selâhaddin Dede zamanında devrin ileri gelen âlim ve şeyhlerinin, Sadrazam Midhat Paşa, Keçecizâde Fuad ve Âlî paşalar, Mısırlı Kâmil Paşa, Prens Mustafa Paşa, Âdile Sultan'ın eşi Damad Mehmed Ali Paşa, Şeyhülislâm Mehmed Sâdeddin ve Mehmed Refik efendiler gibi devlet adamlarının katıldığı toplantı yeri haline geldi. Osman Selâhaddin Dede, 1866'da kurulan Meclis-i Meşâyih'in reisliğine getirildi. 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında İlane Komisyonu'nda ve diğer bazı komisyonlarda üye olarak bulundu. Her yönüyle devrinin ünlü ve etkili şeyhlerinden biri olan Osman Selâhaddin Dede'ye toplumun çeşitli kesimlerinden intisap edenler oldu. Kaynaklarda dönemlerinde yaşadığı padişahların teveccüh ve iltifatını kazandığı, II. Mahmud'un karlı ve soğuk kış günlerinde bile Yenikapı Mevlevîhânesi'ne gidip kendisini ziyaret ettiği, Sultan Abdülmecid'in, şehzadeleri Abdülhamid ve Reşad efendilerle birlikte dergâha geldiği belirtilmektedir.

Osman Selâhaddin Dede'nin II. Abdülhamid'le ilişkisi onun tahta geçmeye hazırlanıldığı sıralarda da devam etti; II. Abdülhamid tahta geçmek için ondan kendisini desteklemesini istedi. Midhat Paşa ile II. Abdülhamid'in görüşmesini de Osman